

Eski Türklerde Dişhekimliği

Orhan OKYAY (*)

Onuncu yüzyıldan itibaren, fars ve arap medeniyeti yerleşmiş olan ülkelerin tedricen türklerin eline geçtiğini biliyoruz. Bu kültürlerden faydalanan türk yazarları kendi tecrübe ve çalışmalarını da bunlara ekliyerek daha olgunlaşmış eserler vermeye başlamışlardır. İlk devrelerde bu yazmalarda daha ziyade arap ve fars dilinin hakim olduğunu görüyoruz. Bu devrin tıp ilmi, daha ziyade kurân-ı kerim'deki sağlık konularıyla, bu alandaki hadiselerden ve «Tıbb-ı Nebevi» denen eserlerden yararlanarak sıhhat kaidelerini ve şifa usûllerini yaymaya çalışmaktadır. Bunlardan bazıları türkçeye çevrilmiştir. Ubu Nuğaym'in Tıbbı Nebevîsi gibi. Bilhassa XIV. yüzyıldan itibaren türkçe telif ve tercüme tıp eserlerinin çoğaldığını ve XVII. yüzyıldan itibaren de bu tercümelere, latince tıp eserlerinden yapılan çevirilerin katıldığını görüyoruz.

El yazısı olan bu eserler, tek veya müteaddit nüsha olarak İstanbul ve diğer büyük şehir kütüphanelerinde saklıdır. Tetkik ettiğimiz eserlerde diş anomalisinden bahseden bir bilgiye rastlanmamıştır. Belki bir iki tanesinde sallanan dişlerin bağlanması hakkında bilgi verilmektedir. Bu da Çene Ortopedisinden ziyade periodontoloji ile ilgili görülmektedir. Çene Ortopedisi konusunu bir tarafa bırakırsak, eski tıp eserlerinde diş mevzuunun ehemmiyetle ele alındığını görüyoruz. Genel türk dişhekimliği tarihi bakımından elde ettiğimiz bu bilgilerin bir kısmını sizlere sunmayı faydalı bulduk.

(*) 1972 şubat ayında İzmir ayında İzmir Ege Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesinde verilen konferans.

Tercüme Eserler

1 — Kitabüşşifa fi Ehadisi Mustafa: (Ebu Nuaym) 1398 de Muradı Hüdevendigara takdim edilmek üzere tercüme edilmiştir. Çeviren Ahmedî-Daî'dir. Bu eserin 10. faslı, hilâl eyleme ve misvâk tutmak babındadır.

Bu konuda birçok hâdis vardır. Bir fikir vermek üzere şu hadis'i söyleyelim: İbn-i Abbas, (Peygamberin Amcazadesi) «Peygamber misvâk kullanmayı daima emir buyurdu. O derecede ki, bu hususta bir âyet inzâl buyurulur da farz olur diye korkardım» demiştir. Kitabın altıncı makalesinin 6. faslı, ağızda ve dişlerde olan illetleri beyan eder. «Dişleri hilâllemek, dişleri temizler, diplerini pekiştirir, ağıza güzel koku verir». Misvâk, bir çok ağaçtan yapılır. En iyisi Erâk ağacından yapılanıdır.

Protez hakkında: Abdullah ebi Evfa; «Bir dişim çıkmıştı, Peygamber altından diş yaptır buyurdu» diyor. O tarihlerde sun'i aza bile yapıldığını şu rivayetten anlıyoruz. Arfece bin Esattan nakil: «Benî Kü-lâp gazasında bir kılıç darbesiyle burnumu düşürdüler. Gümüşten burnu yaptırDIM. Cerahati devam etti, koktu Peygambere müracaat ettim, altından burun yaptır buyurdu».

Bu eserden başka, Zehebî'nin Tıbbı Nebevisi, Menavî'nin Cami-Üssagiri ve İbni Melek'in Meşarikül-Envarı'nı zikredebiliriz ki bunlarda diş konusunda birçok hadis vardır. Ekserisi, misvâk ve ağız temizliği hakkındadır. Böyle olmakla beraber arapça telif yapan türkler de vardır. Örneğin: Nazilli'li Mehmet Hakkı'nın, Hazine-tül Esrar isimli kitabında (basılmış) misvâk hakkında hadisler vardır.

2 — Kanunül İlâç ve Şifa Vel-emrazı Liküllül mizaç: (Nuruosmaniye Kütüphanesi 3574 numarada). Bu eserin aslı farsçadır. 12 cilttir. 504 hicrî yılında El Cünanî tarafından telif edilmiştir. Vezir-i Âzam Rüstem Paşa adına Ebül Fazl Mehmet Bin İdris tarafından türkçeye çevrilmiştir. Bu eser, bir nevi ilâç kodeksidir. Her türlü mizaç fesidinin şifasını bildirir. Çene kemiklerinin anatomisi ile diş anatomisi hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir.

3 — Tebhizül Mathun: 3. Sultan Mustafa devrinde, Hekimbaşı Mehmet Refî' Efendinin emriyle, İbni Sînan'ın meşhur kanun eseri, hekim Tokatlı Mustafa tarafından bu isimle türkçeye çevrilmiştir. Müellif nüshası, müsvedde olarak, Koca Ragıp Kütüphanesinde kayıtlıdır. 458 sayfadır. 17. sayfadan itibaren diş faslı başlar. 5. fasılda diş anatomisi zikredilir. Ayrıca 3. Mustafa için yazılan müzehhep bir nüsha da Topkapı müzesindedir.

4 — Kitab-ı Şerhül Mucizüs Sururî; Mucizül Kanun ismiyle İbnî Nakis tarafından arapça olarak yapılan bu kanun hûlasasını sonradan Sururî şerh etmiştir. Edirne Darüşşifası hekimlerinden Ahmet Bin Kemal bu kitabı türkçeye çevirmiştir. (Ayasofya kütüphanesi 3662) Sururî, Kanunî'nin Şehzadesi Mustafa'ya muallimlik yapmış, sonra da açıkta kalarak zaruret içinde ölmüştür. Eser, Şehzade Mustafa'ya ithaf edilmiştir. Şehzade 40 yaşında iken babasının çadırı önünde öldürülmüştür. Bu hadiseden sonra bu yazma eser okunamayacak şekilde karalanmıştır. Sefalet içinde ölen Sururî'nin şu beyti meşhurdur.

«Dediler tesir eder esma müsemmaya veli
Ey Sururî görmedim alemde handan olduğun».

Aynı zamanda şair olan Sururî'nin şerhinde şu konular vardır (diş konusunda) : Dişeti için faydalı bitkiler, dişeti ve dudak hastalıkları. Diş bakımı hakkındaki öğütlerden bazılarını veriyorum:

1 — Kendiliğinden bozulan taam ve meşrubattan tevakki (duruşmuş patlıcan, bozulmuş su),

2 — Çabuk bozulan şeyleri yememeli (balık, süt)

3 — Yemek ve meşrubatın istimalinde fesadı icap ettirecek hallerden kaçınılmalıdır, (ağır çiyenmek, hafif gıdalar almak, yemek üstüne ve aç karnına su içmemek).

4 — Ekşi kusmaktan kaçınmak.

5 — Ekşi yemeklerden hazer.

6 — Ceviz, badem gibi yemişlerin kabuğunu, dişle kırmamak.

7 — Misvâk kullanmak.

Bu kitapta bahsedilen diğer konular şunlardır:

Zayıf dişler ve tedavileri, dişeti noksanlığı (rutubetten), dişeti gevşekliği, diş ağrıları, dişlerin rengi. Bu renk ahlatı erbadan hangisinin üstün olduğunu gösterir.

Ahlatı erbaa: Kan, balgam, safra (kara safra, sarı safra) bu konularda uzun bilgi verilmektedir.

5 — Tercümei Kitabı Ethmullerius: (Üniversite kitaplığı 4133). Lâtinceden çeviren Ali Efendidir. 293 sayfadır. Nevşehirli Sadrıazam

(*) Bugünkü İçişleri Bakanlığı karşılığı.

İbrahim Paşa'nın Kethüdası* Mehmet Paşa emriyle tercüme edilmiştir. Diş hakkında uzun bilgi vardır. Konular şunlardır:

1 — Harikül Esnan (çene titremesi) çene kaslarının teşennü-cü ile meydana gelir. (Balsam iyi gelir).

2 — Fi afatül esnan.

3 — Sukutül esnan.

4 — Vecaül esnan.

5 — Hader (şişmek).

Yazar diş çürüğü hakkında şöyle demektedir: «Dişin çürüğü kalil (az) olduğu takdirde tezayüt (artması) ve sirayetini men' için bazı çarelere başvurulur. Bilhassa demir, gümüş veya altından mamul bir aletle diş çürüğü dağlanır, yahut dişin çürüğüne zehebülraat doldurulur, bu çürüğün artmasını önlemekte çok faydalıdır. Yine mum mürri hicazi (mekkeprezenki) iyice karıştırılıp dişin kovuğuna doldurulur. Eserde buna benzer birçok reçete daha vardır.

Yazar, diş kirleri ve beyazlatıcı tozlar hakkında da bilgi vermektedir.

6 — Esbap ve almatı semerkandi: Yazarı Ebu Hamit Necibüddin Mehmet Bin Ali El Semerkandi. 1220 de Cengizin askerleri tarafından Heratın zaptında öldürülmüştür. Farsçadan çevrilmiştir. Tercüme eden belli değildir. Bir müfredat Tıp kitabıdır. Diş ağrısı, çürük diş, dişeti konuları bu eserde yer almıştır. Tedavileri için çeşitli usuller zikredilmektedir. Örneğin: Diş ağrısı için kan almak ve kusturmak, dişeti ağrırsa damardan kan almak müşhil vermek, diş çürürse demir ile yavaş yavaş temizlemek, bu ameliyelerden sonra dişler ve dişetleri kuvvetlenir. Dişler sallanırsa iyi gıdalar yemek, kan almak, müşhil vermek tatlı şeyler yememek.

Telif Eserler

1 — Kitabı Tervihül Ervak Ahmedî (1331-1317) Topkapı müzesinde 1681 numarada kayıtlı türkçe manzum bir tıp kitabıdır. Yurt içinde ve dışında ayrıca 5 nüshası daha bulunmuştur. Kitap, 10.100 beyitten ibarettir. 9 ayda Bursada yazılmıştır. Ahmedî o zamanki hekimlerin kendisine yardım etmediklerinden şikâyetçidir.

Yazar diş ağrısının sıcaktan veya soğuktan olabileceğini söyledikten sonra, her biri için ilâç tavsiye eder. Sıcaktan olursa hacamat ve müşhil; soğuktan ileri gelirse eyaric ile dimağı temizlemek. Hiber

hastayı kusturmak içindir. Diş ağrısı için ayrıca ceviz, sirke ve gül suyunu müştereken kullanmayı tavsiye eder. Bunlardan başka kitapda birçok diş ilâcı ve diş tozu reçetesi verilmektedir. Yazarın kullandığı dil bugünkü dilden çok ayrıdır.

2 — Hazainüsseadat: Yazarı Eşref bin Muhammed. Topkapı kütüphanesi 557 numarada). Telif tarihi 1460 tır.

Kitapta çocukların diş sürmesi esnasında yapılacak müdahale ve ilâçlardan, dilin sıhhatini korumak için alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir. Yazar şöyle demektedir: «Dilin sıhhati dişeti ve dişin sıhhati ile el ele gider; Çok tatlı ve ekşi yememeli; boğazı kurutacak kadar tuzlu, çok soğuk ve sıcak şeyler yememeli, içmemeli, kokulu gıdalardan sonra misvâk kullanmalı».

3 — Kitabütteshil: En eski tıp kitaplarından. Hacı Paşa namile maruf Hızır bin Ali bin Hattat tarafından yazılmıştır. 1385 milâdi yılında. (İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü yazma kitaplar no. 238. İstanbul kütüphanelerinde de bu eserden birer nüsha vardır. Bu eserde evvelâ diş ve diş ağrısı için faydalı olan sebze, meyve vs. hakkında bilgi verilmekte, sonra da diş hastalıkları ele alınmaktadır.

4 — Risalei Kaysunî Zade: Manzum bir tıp kitabıdır. Bu eser Kıbrız fatihi Sarı Selim'e ithaf edilmiştir. Yazar gut illetinden muzdarip olan Kanunî'yi tedavi etmiş, sonra da Selim'e intisap etmiştir. Bu eser 1058 de Medine'de istinsah edilmiş, oradan da Türkiye'ye gelmiştir.

Kitaptan bir örnek: «Devai derdi dendan» (diş derdi ilâcı).

Dişin ağrısına mevzek ey yar, (mevzek = yaban üzümü)
Tarçını ıslatıp penbeye sar; (penbe = pamuk)
Islatıp su ile ko bir saat, (ko = bırak)
Dişin üstüne ko ola rahat,
Ya katrana, ya bezire bula,
Sonra ko dişe sâkin ola.
Şol dişe ki çürüye köke kala (kökü kala)
Hazbeki koy üste çeküp ala (hazbek = çöpleme), zehirli ve
kusturucu ot)

5 — Mecmautüttıp : Yazarı Ahmedî (Milâdi 1398). Uzun zaman

(*) Arapçada ebu ve ib'n kelimeleri, sık olarak kişi isimleri başına konur. Örneğin: Ebu Talip = Talib'in babası. İbni Tarrık = Tarrıkın oğlu.

Mısır'da kalarak Molla Mehmet ismindeki Kâmil üsdattan tıp tahsili ettiğini söyler. İstanbul'a geldikten sonra manzum olarak yazdığı eseri Sarı Selim'e takdim etmiştir. Yazar bu eserinde tıp konularının her birine temas etmektedir, yalnız bir cep muhtırası şeklinde. Dişle ait olan kısım sadece 15 mısradır.

Şu örneği veriyoruz:

Kişinin dişleri sızlarsa canâ,
Deva eyle bu resme eyliye ihya.
İlan kavını sirke içre ıslat, (ilan kavı = yılan kabuğu),
Ağızda mazmaza kıl bula rahat. (mazmaza kıl = ağızını çal-
kala).

6 — Yâdigarı İbni Şerif : XV. yüzyılda yazılmıştır. (Köprülü kütüphanesi 989 numarada ve Tarih Enstitüsü 38 ve 84 numaralarda). Yazarın ismi kitapta yoktur. Fakat kitabın ismine bakarak İbni Şerif olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde şu konular ele alınmıştır:

- 1 — Yinirse (*)
- 2 — Dişler zayıf olup deprenirse
- 3 — Dişetlerinin çekilmesi
- 4 — Dişleri ağartan ve diş kokusunu gideren diş tozları

7 — Kitabı Müntehabı Şifa Fittıp: Ayasofya kütüphanesi 3725 numaradadır. Kitabın ne yazarı ne de kopya edeni bellidir. Ayasofya'daki kitapta eserin 917 yılında aslından kopya edildiği beyan edilmektedir. Bu kitapta diş konusuna altı sayfa ayrılmıştır. Diş ağrısına, bu yazar da sıcak ve soğuk meselesini ileri sürerek ilâç tavsiye eder, aynı zamanda diş karalığını gidermek ve diş çürüğünü tedavi için ilâçlar tavsiye edilmektedir.

8 — Mâidetül Hayat: Millet kütüphanesinde 80/3 numaradadır. Yazarı Ak Şemsettin'dir. İstanbul'un fethinde Fatih yanında bulunmuş mübarek bir zattır. «Mai Kibriti-şerif» (acide sulfurique'lı su) diye adlandırdığı bir su kullanmaktadır ki bu su, birçok dertlere deva olduğu gibi dişetine sürülürse veya dişle konursa iyi gelmektedir.

9 — Müfredatı İbni Baytar: Ayasofya kütüphanesinde 1734 numarada kayıtlıdır. Yazar Abdullah bin Ahmet Bin Baytar'dır. XIII. yüz-

---

(*) Yinirse = Gangren. Âkile (arapçası), huze (farsçası).

dişeti hastlıkları, yara ve dişetlerinin kanaması, dişetlerinin nezlesi (fluxion) Dai-Caversiye (verem) Kalâ (aphte), çocuklarda diş çıkarma zamanındaki ishal ve ihtilacat (convulsion) konuları yer almaktadır.

* * *

Özetini yaptığımız bütün bu yazarlar içinde yalnız Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetülhaniye adlı eserinde dişlerin bağlanması hakkında bir pasaj görülmüştür. 2. kısmın 33. faslında yazar şöyle demektedir: «Bilki ey kari' bir insanın ön dişleri düşme veya birşey ısırma neticesi sallanır ve o kimse yemek yerken dişlerin dökülmesinden korkarsa ve mukabbız ilâçlarla tedavi bir netice vermezse, yegâne çare, onları bağlamaktır. Gümüş tel bir müddet sonra tahammüz eder, altın telle bağlamak yeğdir. Tel ne çok kalın ne de çok ince olmalı dişlerin arasından geçecek kadar olmalıdır. Evvelâ sallanmayan dişlerden başlamalı ve sallanmayan dişlerde nihayet bulmalıdır. Sonra geri dönerek, ilk başlanan dişte karar kılınır. Ameliye esnasında elini sıkı tutmalısın ki dişler sallanmaya. Tabiatıyla telin ucunu keser ve dişlerin arasına saklarsın; Dişin bağlanması resimde gördüğün gibi olacaktır.

Sabuncuoğlu Şerefettin bu yazısını XI. yüzyılın büyük islâm hekimî Ebül-Kasım Zehravi'nin Et tasrif isimli eserinden almıştır. Aradan 4 asır geçmiş, İspanya'da yayınlanan bu esere karşılık Şerefettin Asya'da eser vermiştir. Aradaki fark Ebül-Kasım'ın arka dişlerden, Sabuncuoğlunun ise ön dişlerden bahsedişidir. Her iki yazarın resimlerinde de pek az fark görülmüştür. Ebül-Kasım'ın bir nüshası Beyazıt kütüphanesinde mevcuttur.

Türk yazarlar arasında burada zikredilmeyen Mümin isimindeki müellifin de Tıp Kitabı üzerinde yaptığımız incelemede, bu yazarın da daha az izah ederek aynı konuyu ele aldığı görülmüştür.

Sabuncuoğlu ve Mümin'in verdikleri bilgi bir pekiştirme konusu olmakla beraber bunu bir çene ortopedisi konusu gibi göstermek yersiz olur. Aynı yüzyıllarda yaşamış avrupalı yazarlarda diş anomalilerine temas eden yazarlar çoktur. Böyle olmakla beraber diş anomalisinden bahseden türk yazarına rastlanmamıştır. Bütün dünyada olduğu gibi orta anadolu halkında da bu anomali her halde mevcuttu. Dikkat gözünü mü çekmedi? Yoksa, daha mühim hastalıklar ve gaileler arasında, diş anomalilerine ehemmiyet mi verilmedi?

Ö Z E T

Seleflerimizin dişler ve diş hastalıkları hakkındaki bilgilerini öğrenmek amacıyla, İstanbul Kütüphanelerinde bulunan tercüme ve telif yirmi el yazması tıp eserini inceledik.

Bunların yazarları genel olarak hekimdirler. O zamanki teâmül gereğince, baş hastalıkları meyanında diş konusu da ele alınırđı.

Eski tıpta, bitkilerden çok faydalanırdı. Perhiz ve müşhile tedavi pek revaçtaydı. Mukabbız ve müsekkın ilâçlarla dağlamaya da fazlaca baş vurulurdu. Diş hastalıkları için de aynı usullerden faydalanıldığını görüyoruz.

İncelediğimiz el yazmaları arasında manzum eserlere de rastladık. Örneğın: Risüâleî Kaysunizade, Mecmuatuttip (Ahmedî) ve Kitâbı Tervihül Ervah (Ahmedî 1330-1417). Bu sonuncu eser, 10.100 beyitten ibarettir.

Tetkik ettiğimiz eserlerde diş hastalıklarına ve tedâvilerine çok ehemmiyet verildiğı halde, protez ve çene ortopedisi konuları ele alınmamıştır. Sadece, sallanan dişlerin bağlanmasıa ait, Sabuncuoğlu ve Mümin'de (1438) bilgiye rastlanmıştır.

Kullanılan usul: sağlam dişlerden başlamak ve sağlam dişlerde nihayet bulmak şartıyla sallanan dişleri irbe altın telle tesbit etmekten ibarettir.

L'art dentaire d'après les anciens médecins turcs.

Afin de préciser les notions acquises par nos prédécesseurs en l'art de soigner les dents à partir du XII ème siècle, nous avons étudié vingt manuscrits écrits par les anciens médecins turcs, dont sept étaient traduits du perse, de l'arabe et du latin.

Ces manuscrits se trouvent actuellement dans différents bibliothèques d'Istanbul.

Les auteurs de ces manuscrits sont des médecins et non des dentistes et quand on donnait des notions sur les maladies de la tête, il était usuel de décrire les dents et les maladies de la bouche.

Dans l'ancienne médecine on utilisait souvent les plantes sous différentes formes, on conseillait la diète et on prescrivait beaucoup les purgatifs. Le même traitement était utilisé pour les maladies des dents, quelques astringents et cauterisations étaient de même appliqués.

Nous avons rencontré pendant notre étude, trois manuscrits écrits en vers L'un (1398) contenait 10.100 vers.

Les anciens auteurs attachaient une grande importance au traitement des dents et de la bouche. Mais nous n'avons rencontré aucune notion sur la prothèse et l'orthodontie. Seulement dans le manuscrit de Sabuncuoğlu, nous avons trouvé une description détaillée de la contention des dents branlantes. L'auteur conseille de les ligaturer avec un fil en or.

Le même indications sont données dans le livre de medecine de Mümin (1438).